

Беценко Т. П.,
доктор філологічних наук, професор кафедри української мови
Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка
E-mail: becenko@rambler.ru

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ В СУЧАСНОМУ НАУКОВО-ОСВІТНЬОМУ ФІЛОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

У статті подано спробу розглянути специфіку лінгвокультурологічного аналізу художнього (поетичного) тексту. З'ясовано зміст цього різновиду роботи з текстом, мету та завдання, подано алгоритм аналізу. Обґрунтовано складники лінгвокультурологічного аналізу. Лінгвокультурологічний аналіз художнього твору осмислено в аспекті його народознавчих, етнографічних, фольклорних зв'язків.

Ключові слова: лінгвокультурологічний аналіз художнього (поетичного) тексту, алгоритм лінгвокультурологічного аналізу тексту, народознавство, мовні рівні аналізу тексту.

Лінгвокультурологія – галузь мовознавчої науки, що вивчає вияви культури народу в його мові та мовленнєвій діяльності, способи, засоби і форми, якими «мова зберігає в лінгвокультуремах елементи культури й передає їх через тексти в суспільну мовну практику» [14, с. 61]. Культура при цьому мислиться як спосіб життя народу, його духовно-матеріальна буттєвість. Відповідно лінгвокультурологія – комплексна наукова дисципліна про взаємозв'язок і взаємодію «культури і мови в її функціонуванні» [3, с. 26], про факти, реалії народної дійсності в усій її духовно-матеріальній цілісності, що відображені (зафіксовані) народним досвідом у мовних знаках та макрознаках; це лінгвістика народознавства – мовносеміотична система, що організує (позначає) культурний (етнічний) континуум; це ментальна цілісність, онтологічно реалізована з допомогою різнорівневих мовних одиниць. Лінгвокультурологія своєрідно перетинається з лінгвофольклористикою, етнолінгвістикою, лінгвокраїнознавством, лінгвосеміотикою тощо, а також з етнографією, етнологією, країнознавством, міфологією, уснословесністю, культурологією, етикетом, релігієзнавством та ін.

Питання зв'язку культури народу та його мови розглядалися вже у ХІХ ст. у рамках порівняльно-історичного мовознавства (Я. Грімм, Ф. Буслаєв, І. Гердер та ін.), психологічного напрямку лінгвістики (В. фон Гумбольдт, Г. Штейнталь, Г. Пауль, О. Потебня, К. Бюлер та ін.), у ХХ ст. – у неогумбольдтіанстві, лінгвокраїнознавстві, етнопсихолінгвістиці та ін. Сьогодні питаннями лінгвокультурології в Україні займаються С. Я. Єрмоленко, В. Жайворонко, В. Калашник, Л. Мацько, О. Селіванова, в Росії – Н. Арутюнова, В. Костомаров, Ю. Степанов, Т. Толстая, М. Толстой, у Білорусі – В. Маслова, у Польщі – А. Вежицька, Є. Бартмінський. Розв'язання проблеми лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту порушила Л. Мацько. На її думку, «лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту передбачає добру загальнолінгвістичну орієнтацію в тексті і вимагає знання теоретичних засад лінгвокультурології, її методології й методики аналізу основних понять лінгвокультурології: лінгвокультурний концепт, національна лінгвокультурна ментальність, лінгвокультурема, культурна сема, культурна конотація, культурний фон, культурний простір, культурна традиція, культурна спадщина, культурна парадигма» [14, с. 61].

Мета розвідки – схарактеризувати зміст, мету та завдання, з'ясувати специфіку та етапи лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту.

Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту полягає у виявленні різнорівневих мовних одиниць, що безпосередньо вказують на народномовне, лінгвоетнічне, країнознавче середовище / джерело, слугують засобами позначення етнічної дійсності, мають чітко виражене національне забарвлення, орієнтують на етноідентифікацію відтворюваних реалій, слугують маркерами національної картини світу; у встановленні культурної (народознавчої) семантики різнорівневих лінгвоодиниць та їх співвіднесеності з певним етносом; у з'ясуванні народознавчого характеру повідомлюваної в тексті інформації; у пошуку та описі особливостей реалізації в тексті ментальності мовця / автора.

Мету лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту вбачаємо у цілеспрямованому виявленні, аналізові та описі різнорівневих мовних одиниць, які співвіднесені з певним етнокультурним простором, є характерною ознакою народного (етнічного) континууму – його духовно-матеріальної дійсності, позначені народномовним (етномовним) колоритом і створюють культурний фон тексту, ідентифікують його з конкретним етнокультурним буттям, забезпечують відтворення національної картини світу і виступають мовно-естетичними знаками національної культури.

Завдання лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту:

- з'ясувати ідейно-тематичну спрямованість текстової інформації в аспекті її етнокультурної аргументації;

- схарактеризувати загальний культурний фон, представлений в тексті; встановити співвіднесеність тексту з певною культурою, етносоціумом, що реалізує культурну дійсність у назвах предметів духовно-матеріальної сутності; мотивувати з погляду традицій певної культури образно-сюжетну канву тексту, персонажі та образи як складники етнодійсності; виявити мовнокультурний феномен тексту з позицій ментальності автора, у контексті доби;

- осмислити стильову та жанрову належність тексту з погляду етнокультурної, мовнокультурної, мовноестетичної дійсності, національних мистецьких традицій, культурно-естетичних настанов, норм;

- пізнати мовнокультурну своєрідність тексту з урахуванням та на основі сфери спілкування і ситуації, на яку орієнтований текст, функцій тексту, фактора адресата, типу мислення, форми та типу мовлення;

- довести лінгвокультурну належність тексту на підставі аналізу його різносистемної мовної організації; виявити засоби та способи відтворення культури (етнодійсності) на прикладі опису мовного матеріалу, спостереженого в тексті;

- встановити різнорівневі мовні одиниці, що пов'язані з певним культурним, культурно-мистецьким, лінгвокультурним, народно побутовим, народознавчим контекстом і забезпечуть відтворення етнодійсності в тексті; класифікувати та описати лінгвокультуреми; схарактеризувати їх з урахуванням етимологічних, культурносемантичних, стильових та стилістичних тощо відомостей;

- розглянути мовно-естетичні знаки національної культури, засвідчені в тексті, як факти інтелектуально-образної діяльності, як показники творчого духу митця;

- обґрунтувати вагу лінгвокультурних одиниць у плані формування мовно-етнічної картини світу в художньому творі;

- усвідомлено сприйняти лінгвокультурні одиниці, використані в тексті, як факти мовно-мисленнєвої діяльності індивіда, показники освоєння ним довкілля – рідного або чужоземного, осмислити майстерність авторського змалювання етноконтинууму на прикладі актуалізації відповідного мовного матеріалу, схарактеризувати вміння митця представити лінгвокультурну дійсність у художньому творі; довести вирішальне значення мовної субстанції, що є тлом, яке створює / відтворює певну етночасопросторову дійсність;

- мотивувати емоційний колорит тексту, співвідносячи його естетику з етнокультурною мовленнєво-етичною, мовленнєво-етикетною традицією окремої культури.

Об'єктом лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту вважаємо мовнокультурний феномен організації тексту як різнорівневої, різноаспектної цілісності, що є фрагментом етнобуття, фактом етнодійсності, реалією духовно-матеріальної життєдіяльності етномовця (автора, персонажа тощо); предметом – аналіз різнорівневих мовних одиниць, що співвіднесені з визначеним етнокультурним соціумом, виступають характерними складниками його мовно-побутової дійсності, слугують створенню необхідного культурного фону тексту.

Пропонований вид інтелектуально-творчої діяльності зараховуємо до різновиду філологічного аналізу тексту, що також об'єднує його лінгвостилістичний аналіз.

Для виконання власне лінгвокультурологічного аналізу тексту треба добирати твір (фрагмент), який би відзначався виразним народознавчим колоритом. Не всі тексти мають яскраве народознавче забарвлення у різнорівневій організації. Часто трапляються тексти із вкрапленнями елементів культури.

Для успішного виконання лінгвокультурологічного аналізу тексту необхідно засвоїти відповідні терміни й оперувати поняттями *лінгвокультурема*, *культурна сема*, *культурна конотація*, *культурний фон*, *концепт культури*, *культурно маркована одиниця*, а також *знак етнокультури*, *національна картина світу*, *етнографізм*, *фольклоризм*, *народнопоетичний символ*, *мовно-естетичний знак національної культури* та ін.

Алгоритм лінгвокультурологічного аналізу художнього (поетичного) тексту передбачає: 1) обов'язкове визначення теми, ідеї, мотивів твору, з'ясування специфіки сюжету та композиції, встановлення образів та персонажів із загальною характеристикою їхнього зв'язку з національною культурно-мистецькою, літературною традицією, канонами національного літературного жанру, фольклорними джерелами тощо; креслення культурного часу та культурного простору, що реалізовані в тексті; встановлення культурного фону; 2) обґрунтування стилю тексту, жанру; сфери спілкування; ситуації, на яку орієнтований текст; визначення основних функцій тексту; фактора адресата; типу мислення; форми мовлення з підкресленням етнокультурного, національного

характеру означених реалій, їхнього ментального колориту, етноонтологічної виразовості; 3) аналіз загальних стилєвих рис тексту в етнокультурному аспекті; спостереження за мовною організацією тексту, опис мовних ознак тексту на всіх рівнях з урахуванням етнокультурної, мовнокультурної, етнолінгвістичної, етнографічної, народознавчої інформації; а) характеристика фонічних засобів, реалізованих в тексті, що засвідчують зв'язок із певною етномовнокультурною дійсністю (позначення вимови, наголошування слів та ін.); виявлення ознак національно-культурної просодики (ритму, метру та ін.); б) аналіз лексичних одиниць, належних визначеному етноконтинууму: вичленування лінгвокультурем; виявлення етнографізмів, діалектної лексики; з'ясування культурних сем номенів, що позначають культурні реалії; встановлення наявності культурологічних концептів з обґрунтуванням їхньої контекстуальної семантики; характеристика лексичного складу тексту як відображення національно-мовної картини буття, репрезентованої у творі; спостереження за використанням стилістично маркованих етноодиниць, за культурною конотацією стилістичних значень мовних одиниць, визначення їхньої етнокультурної належності та емотивної виразовості; етнокультурна характеристика фразеологічних конструкцій, окреслення культурної семантики сталих виразів, їхньої народознавчої належності, особливостей уживання; в) обґрунтування етнолінгвокультурної специфіки граматичної організації тексту: актуалізації національно-мовної словотвірної бази, характерних морфологічних одиниць, національно маркованих граматичних конструкцій як способів та засобів вираження думки, забезпечення актів комунікації (наприклад, у діалозі: – *А чи знаєш, що я тебе хочу спитати?* (народномовна конструкція, використовується у спілкуванні); з'ясування національно-мовного колориту, що властивий синтаксичним структурам (наприклад, звертальним конструкціям *голубе милий; голубко сизокрила; соколе ясний* та ін.); 4) характеристика тропеїстики: виявлення традиційних для певної культури художньо-виражальних засобів, встановлення їхньої культурної семантики, специфіки уживання (трансформації); аналіз епітетів, метафор, перифразів, символів як лінгвокультурних одиниць – як мовно-естетичних знаків національної культури із традиційною семантикою, конотацією, специфікою уживання, з урахуванням їхньої архетипової природи; обґрунтування сутності національно-культурної естетики (конотативної семантики), притаманної мовним одиницям; опис національно-мовного емоційного колориту тексту як способу та засобу представлення /реалізації культурної інформації; загальний культурно-емоційний фон тексту; 5) фіксація інтертекстуальних культурних зв'язків у тексті, мотивація їхніх стилєвих та стилістичних потенцій.

Лінгвокультурологічний аналіз тексту не обов'язково здійснювати на прикладі спостереження за мовною організацією та культурно-стилістичною семантикою одиниць, реалізованих у творах, присвячених описові української дійсності. Те, що національні художні тексти, за можливістю, обов'язково повинні бути проаналізовані у вказаному аспекті, безсумнівно. Але надзвичайно пізнавально спробувати поспостерігати за лінгвокультурологічним оформленням текстів українських письменників, що присвячені описові іноземної дійсності (японської, китайської, польської, німецької та ін.): наприклад, уривок з роману П. Загребельного «Роксолана». Ще цікавіше та суттєвіше спробувати аналізувати з використанням лінгвокультурологічного підходу тексти зарубіжних авторів, у яких реалізовано певну картину світу – американську, індіанську, турецьку, казахську, татарську ... (тексти чи фрагменти творів Ч. Айтматова, О. Хайяма, Ж. Верна, Сервантеса, Р. Стівенсона, О. Уайльда, Д. Аліг'єрі, В. Гюго та ін.). Не менш вагомим буде здійснення лінгвокультурологічного аналізу фольклорних текстів (споріднених та неспоріднених культур). (Сьогодні, наприклад, відбуваються взаємодія та переплетення, взаємопроникнення, трансформація української та китайської культур – відповідно – неоднозначне тлумачення семантики символів; українська національна символіка у смисловому плані стирається і забувається, замінюючись трактуваннями інакомовнокультурного середовища). Пізнавальний потенціал такого аналізу – невичерпний. Наступною сходинкою, напевне, буде здійснення компаративного лінгвокультурологічного аналізу поетичних текстів чи фрагментів прози.

Складнощі, які можуть виникнути у процесі лінгвокультурологічного аналізу тексту, на нашу думку, пов'язані: а) з незнанням відповідного термінологічного апарату та з невмінням його використовувати; б) з відсутністю умінь та навичок здійснювати аналіз тексту, з неволодінням методикою аналізу мовного / текстowego матеріалу, методикою роботи з науково-довідковою літературою; в) із нестачею знань про світ, інші культури та цивілізації; г) з відсутністю чуття мови.

Важливість та потребу в оволодінні й використанні лінгвокультурологічного аналізу тексту вбачаємо в тому, що він дає змогу глибоко, всебічно осягнути іншу етнічну дійсність за допомогою мови. У процесі виконання такого виду роботи значно розширюється світогляд індивіда, підвищується його креативний потенціал, пробуджується його інтерес до культурного надбання інших народів тощо.

Отже, світ (картина світу народу) пізнається через текст. Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту (як поетичного, так і прозового) – плідна галузь пізнавально-інтелектуальної діяльності, що може бути успішно реалізована в навчальному процесі і стати основою для здійснення наукових порівняльних мовознавчих студій. Використання цього різновиду роботи в різному обсязі доцільно практикувати при вивченні української мови з іноземцями (з урахуванням їхньої культурної специфіки).

Список використаної літератури

1. Беценко Т. П. Стилістика сучасної української мови. Фоніка / Т. П. Беценко, І. Б. Голуб. – Суми : Мрія, 2015. – 324 с.
2. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
3. Воробьев В. В. Культурологическая парадигма русского языка: Теория описания языка и культуры в их взаимодействии / В. В. Воробьев. – М. : Ин-т рус. яз. им. А. С. Пушкина, 1994. – 76 с.
4. Голянич М. І. Лінгвістичний аналіз тексту: словник термінів / М. І. Голянич, Н. Я. Іванишин, Р. Л. Ріжко, Р. І. Стефурак. – Івано-Франківськ : Сімік, 2012. – 391 с.
5. Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні: монографія / Ніна Данилюк. – Луцьк : Волин. націон. університет ім. Лесі Українки, 2010. – 512 с.
6. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
7. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура) / Світлана Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
8. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор / [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
9. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1987. – 242 с.
10. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
11. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: Нариси: навч. пос. / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
12. Ковалик І. І. Методика лінгвістичного аналізу тексту / І. І. Ковалик, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1984. – 120 с.
13. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту/ Марія Крупа. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 432 с.
14. Мацько Л. Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту / Любов Мацько // Культура слова. – 2011. – Вип. 75. – С. 56–66.
15. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі: навчальний посібник / Любов Мацько. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
16. Мацько Л. І. Лінгвістичний аналіз тексту. Практикум / Л. І. Мацько, Н. М. Цівун. – Тернопіль: Мальва-ОСО, 2015. – 120 с.
17. Николина Н. А. Филологический анализ текста / Н. А. Николина. – М. : Академия, 2007. – 272 с.
18. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
19. Степанов Ю. Константы: словарь русской культуры / Юрий Степанов. – М. : Академический проект, 2004. – 992 с.

Беценко Т. П. Лингвокультурологический анализ художественного текста в современном научно-образовательном филологическом измерении.

Аннотация

В статье представлено попытку рассмотреть специфику лингвокультурологического анализа художественного (поэтического) текста. Выяснено содержание этой разновидности работы с текстом, цели и задачи, представлен алгоритм анализа. Обосновано составляющие лингвокультурологического анализа. Лингвокультурологический анализ художественного произведения осмыслен в аспекте его народоведческих, этнографических, фольклорных связей.

***Ключевые слова:** лингвокультурологический анализ художественного (поэтического) текста, алгоритм лингвокультурологического анализа текста, народоведение, языковые уровни анализа текста.*

Betsenko T. P. Cultural linguistic analysis of a literary text in modern scientific and educational dimension of Philology.

Summary

The article presents an attempt to examine the specificity of linguistic and cultural analysis of the art (poetic) text. It was found that the content of the variety of work with the text, the goals and objectives presented by the analysis algorithm. Grounded components of linguistic and cultural analysis. Cultural linguistic analysis of a work of art in meaningful aspect of his ethnology, ethnographic, folkloric ties.

***Key words:** analysis cultural linguistic artistic (poetic) text, algorithm cultural linguistic text analysis, ethnography, language levels of text analysis.*